

Georges Poulet (1902–1991) a jeho *Metamorfózy kruhu*

Čestmír Pelikán

Belgický frankofonní literární teoretik a kritik Georges Poulet se narodil v roce 1902 v městečku Chênée v jižní Belgii. Literaturu a právo vystudoval na univerzitě v Liège a v roce 1927 zde získal doktorát. Svou pedagogickou činnost zahájil koncem 20. let na univerzitě v Edinburgu; v roce 1952 se stal profesorem francouzské literatury na John Hopkins University v americkém Baltimore, kde vyučoval až do roku 1957. V roce 1958 se vrátil do Evropy a přijal místo univerzitního profesora nejprve v Curychu a poté ve francouzském Nice. Zemřel v roce 1991 v Bruselu.

V Pouletově rozsáhlé bibliografii stojí z chronologického hlediska na prvním místě čtyřsvazkový soubor studií a esejů *Etudes sur le temps humain* (Studie o lidském čase), který vycházel postupně v letech 1949 až 1968. (Po prvním svazku z roku 1949, jenž nese stejný název jako celá série, následovaly v roce 1952 *La distance intérieure* [Vnitřní distance], v roce 1964 *Le point de départ* [Východisko] a v roce 1968 čtvrtý díl s názvem *Mesure de l'instant* [Míra okamžiku]). Poulet se zde zaměřil na studium subjektivních vyjádření kategorie času v dílech vybraných francouzských autorů od doby renesance až po současnost. Celý soubor byl nově vydán v mírně přepracované podobě v letech 1989 až 1990. V roce 1961 vychází další Pouletovo významné dílo, *Métamorphoses du cercle* (Metamorfózy kruhu). V této knize byly shromážděny studie o proměnách metafory kruhu a koule, symbolizujících různé představy o dokonalosti, harmonii či vnitřním soustředění, a to u autorů od starého Řecka přes středověk a rene-

sanci až po francouzské klasiky 19. století. Zvláštní zájem věnuje Poulet při několika příležitostech literatuře evropského romantismu (kromě zde publikované kapitoly z *Metamorfóz kruhu* lze uvést např. *Trois Essais de mythologie romantique* [Tři eseje o romantické mytologii] z roku 1966). Důležité místo v díle Georgese Pouleta zaujímá kniha *La conscience critique* (Kritické vědomí, 1971), v níž autor shrnuje svou metodu takzvané tematické kritiky. Kritické myšlení je uvědomováním si sebe sama prostřednictvím vědomí druhého, uchopováním sebe v jiném a zároveň uvědomováním si celého světa skrze identifikaci, participaci či distanci, vykonávanou tímto sebevědomím. Koincidence autorova a čtenářova vědomí, odhalování vlastního vědomí ve vědomí druhého je umožněno díky odkrývání určitých nadindividuálních témat, privilegovaných obrazů či metafor. Neopominutelnou součástí Pouletova díla představují jeho monografické práce věnované Benjaminu Constantovi, Baudelairovi, Rimbaudovi či Proustovi. Poslední velkou prací je třísvazková studie *La pensée indéterminée* (Neurčité myšlení), vycházející v letech 1985 až 1990, v níž Poulet sleduje projevy neurčitého a neurčitelného, nejasného myšlení ve filozofických i literárních dílech autorů 17. až 20. století, a to nejen v „kanonických“ textech, ale rovněž, tak jako v případech svých předcházejících výzkumů, na rozsáhlém materiálu drobných poznámek, zápisků, deníků či korespondence.

Georges Poulet na sebe poprvé výrazně upozornil krátce po druhé světové válce

jako významný člen takzvané ženevské školy, uznávané skupiny literárních kritiků inspirovaných především fenomenologií, do které patřili kromě Pouleta zejména Marcel Raymond, Albert Béguin, Jean Rousset, Jean-Paul Richard či Jean Starobinski. Představitelé ženevské školy vypracovali metodu takzvané *tematické kritiky*, tedy textové analýzy, soustředěné na konkrétní témata, u Pouleta například kategorie času a prostoru, jejichž prostřednictvím demonstrovali jednotu vnímání a vědomí autora a čtenáře. Cílem jejich kritiky bylo dospět skrze tyto univerzální motivy nejen k myšlení druhého, ale ztotožněním, sdílením či naopak v odstupu nahlédnout rovněž vědomí vlastní. Zdůrazňováním vědomí a subjektu představovala ženevská škola ve francouzské literární kritice ve své době významnou protiváhu strukturalismu.

Tematická kritika má své kořeny především ve fenomenologii a v existencialistické filozofii vědomí, ale Pouletovou inspirací byla rovněž psychoanalýza, zejména aplikovaná na zkoumání básnické imaginace, jako například ve studiích Gastona Bacheladra o živlech, snění či prostoru. Existují zjevné paralely mezi způsobem, jakým Bachelard v *Poetice prostoru* zkoumá různé konkrétní prostorové útvary jako dům, ulita apod., a tím, jak Poulet v *Metamorfózách kruhu* studuje redukované modely světa v obrazech mýdlové bubliny, krystalu či perly. Nepopíratelný vliv měly na Pouleta rovněž Bergsonovy analýzy časového vědomí. Celková koncepce jeho historických výzkumů byla ovšem značně ovlivněna především klasiky dějin idejí, jako jsou Arthur Lovejoy či Charles Du Bos.

Významným pokračovatelem Georgese Pouleta je Joseph Hillis Miller, jeho žák a později kolega na John Hopkins University. Hillis Miller dále rozvíjí Pouletův přístup a ukazuje spolu s ním, že „literární dílo není pouhým symptomem či produktem předem existujících psychologických podmínek, ale je to jedinečný prostředek, jímž spisovatel uchopuje a do jisté míry dokonce utváří sám sebe“. Velice detailní a vnímavou analýzu Pouletovy kritické metody nabízí také další z velké čtveřice amerických poststrukturalistů a dekonstruktivistů Paul de Man (původně jako „Vérité et méthode dans l'oeuvre de Georges Poulet“, *Critique* 25, 1969, s. 608–623; anglicky ve vlastním překladu a s mírnými úpravami jako „The Literary Self as Origin.

The Works of Georges Poulet“, in: *Blindness and Insight. Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*, New York, Oxford University Press 1971, s. 79–101). Významnou inspirací byl Georges Poulet také pro Wolfganga Isera, jednoho z hlavních představitelů kostnické školy recepční estetiky. Ve svém článku „The Reading Process: A Phenomenological Approach“ (Proces čtení: fenomenologický přístup) z roku 1972 se Iser výslovně odvolává na Pouletův text „Fenomenologie čtení“, který byl publikován v *New Literary History* v roce 1969: Georges Poulet v něm tvrdí, že „knihy nabývají své plné existence až u čtenáře. Je sice pravda, že se skládají z myšlenek, jež vymyslel někdo jiný, ale teprve při jejich čtení se čtenář stává subjektem, jenž je myslí“.

Přeložený text s názvem „Romantismus“ je šestou kapitolou knihy *Metamorfózy kruhu*. Celá kniha je vystavěna jako historický popis vývoje a proměny motivu kruhu v literatuře od počátků středověku po dvacáté století – proměny zpracování tohoto motivu tak představují určité východisko pro uchopení literárního vývoje, zejména v jeho filozofických a později i psychologických či obecně estetických souvislostech. Zatímco v úvodních kapitolách sleduje Poulet vzorování kruhu (a příbuzných motivů, především bodu, tedy středu, a také koule jako prostorové realizace kruhu) jako obecného *topoi*, jako sdíleného a všem srozumitelného obrazu boha a světa, na němž je pozoruhodné především dialektické napětí mezi středem a obvodem nebo problematika hledání místa člověka v takto pojatém světě (kromě „Úvodu“, jde o kapitoly jako „Renaissance“, „Doba Barokní“ či „Pascal“), v druhých dvou třetinách knihy (kapitoly 7–18) ukazuje Poulet individuální zpracování tohoto motivu v dílech moderních autorů (kromě jiných např. Blazac, Vigny, Nerval, Poe, Flaubert, Baudelaire, Mallarmé, Claudel, Rilke či Eliot), kde nám jedinečné pojetí obecného motivu umožňuje podle Pouleta studovat specifičnosti individuálního uměleckého vědomí a stylu. V těchto monografických kapitolách se projevuje přesun důrazu od obecných filozofických podmínek tvorby k problematice individuální psychologie. Kapitola o romantismu představuje v tomto schématu určitou zprostředkující fázi. Na motivu oddělování středu od obvodu kruhu manifestuje Poulet základní podmínku vzniku tak-

zvané moderní literatury, to jest zrod samostatného sebevědomého a emancipovaného individua. Romantik je bytost, která sebe samotného odkrývá jako střed dění v důsledku uvědomění si neidentity s okolním světem. Z geometrické figury kruhu jako metafory uspořádání světa a zdůraznění středu jako místa existence

zakládajícího principu, tj. boha, se postupně stává dynamický obraz víru, závratného rozplynutí světa ve vnitřní hloubce umělcova vědomí. Tím je už také naznačena cesta k následujícím monografickým interpretacím Nervalova, Poea, Mallarméa či Rilka.